Rooms-Katholieke adel in de provincie Groningen, i.h.b. in de omgeving van Bedum

In de 17e eeuw en 18e eeuw

Dr. Richard F.J. Paping
Rijksuniversiteit Groningen
Lezing voor
Historische Vereniging gemeente Bedum
21 april 2009

Omgeving Bedum

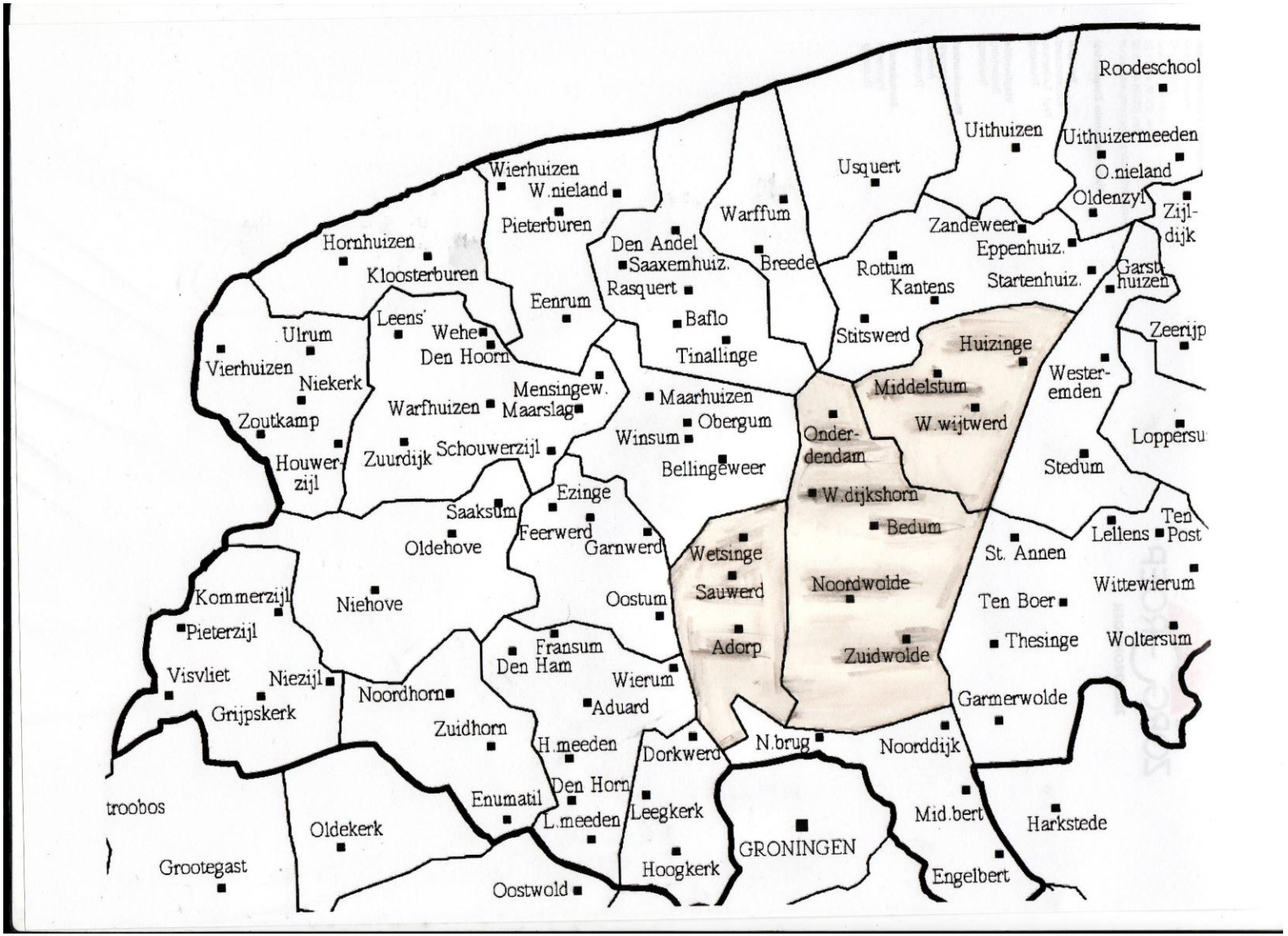

Bevolking Bedum e.o. rond 1600

- Adel en patriciaat: 1-3%
- Boeren: 40-60%
- Middenstanders e.d.: 30-40%
- Arbeiders e.d.: 10-25%

- Fantasietekening kerk Bedum 18^{e} eeuw

De tachtigjarige oorlog (1568-1648)

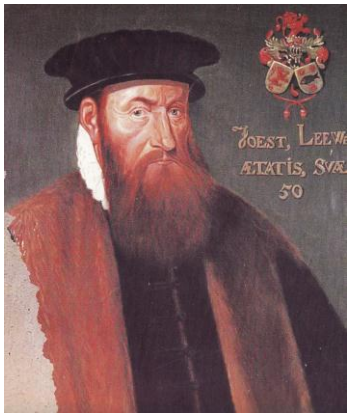

- In Groningen samenvallend met diverse conflicten
  - Spaansgezinden tegen Staatsgezinden
  - Rooms-Katholieken tegen Calvinisten
  - Stad Groningen tegen Ommelanden
- Na ‘verraad’ van Rennenberg (1580) 14 jaar ‘burgeroorlog’ in Stad en Lande tot verovering stad (1594)

Drie vragen:

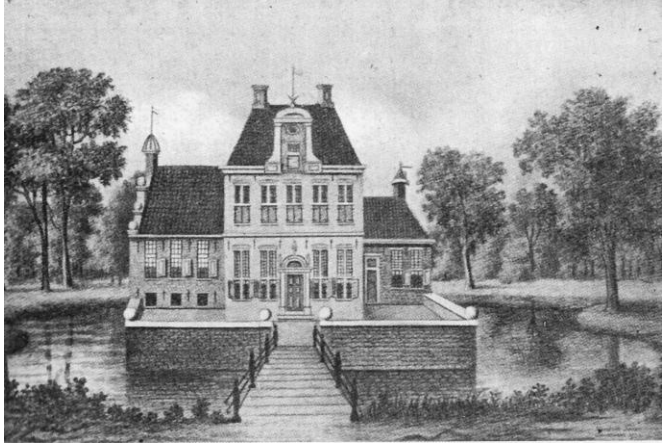

- 1. Hoeveel jonkers bleven er eigenlijk katholiek in de provincie Groningen, en met name rond Bedum?
- 2. Wat was de relatie tussen de katholiek gebleven jonkers en de resterende katholieke gemeenschap rond Bedum?
- 3. Hoe kon het dat de katholieke jonkers als groep in de 17^{e} en 18^{e} eeuw geheel verdween uit de provincie Groningen?

Katholieke concentraties in de 17e en 18e eeuw in de Ommelanden:

-Kloosterburen

-Den Hoorn, maar ook Wehe, Warfhuizen, Eenrum & Leens

-Uithuizen & Usquert

-Bedum e.o., Middelstum & Westerwijtwerd

-Den Ham & Aduard e.o.

-Appingedam & Delfzijl (vooral import in 18e eeuw)

-Loppersum (vooral tot ca. 1750)

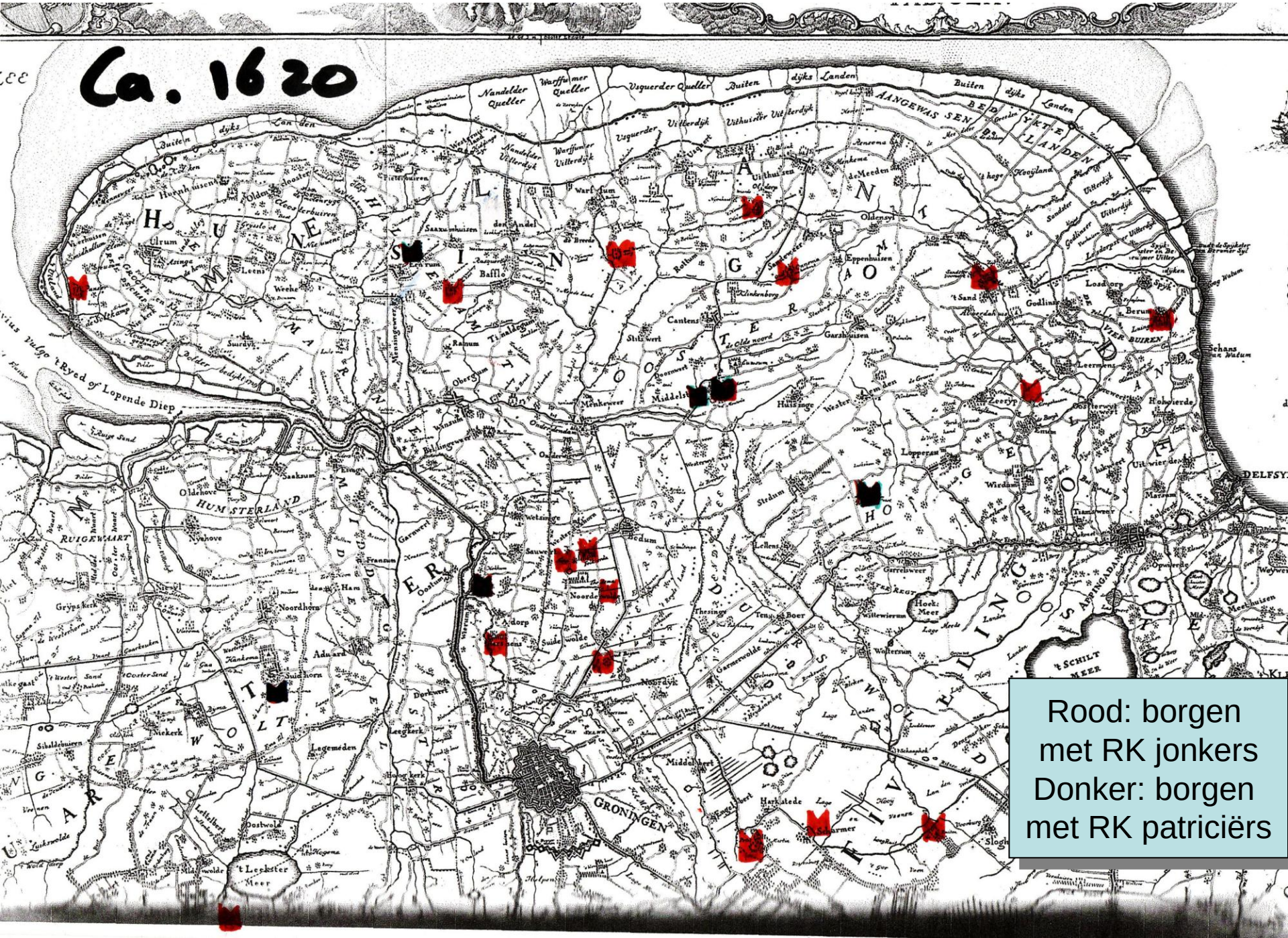
Ca. 1620
Rood: borgen
met RK jonkers
Donker: borgen
met RK patriciërs

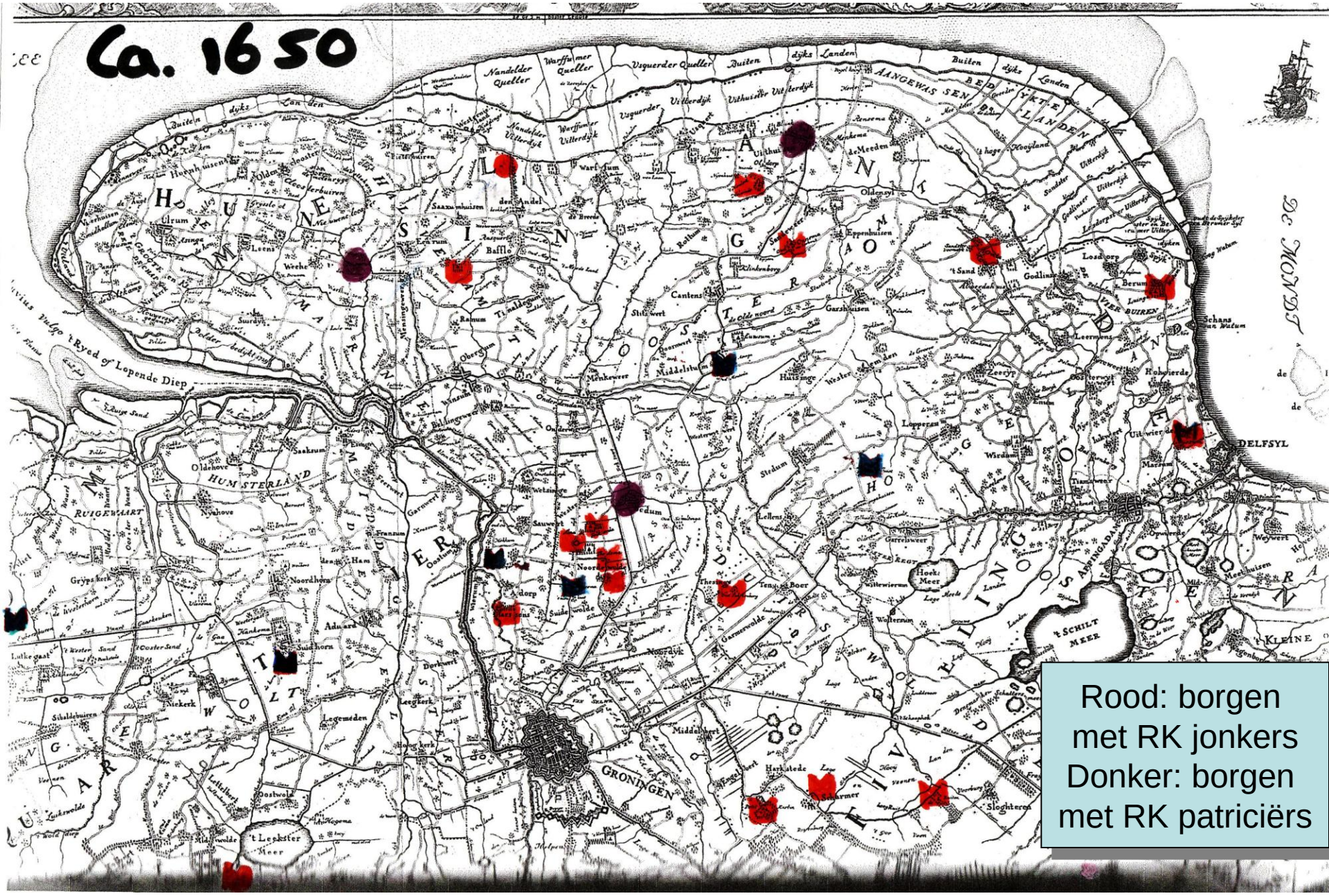
Ca. 1650
Rood: borgen
met RK jonkers
Donker: borgen
met RK patriciërs

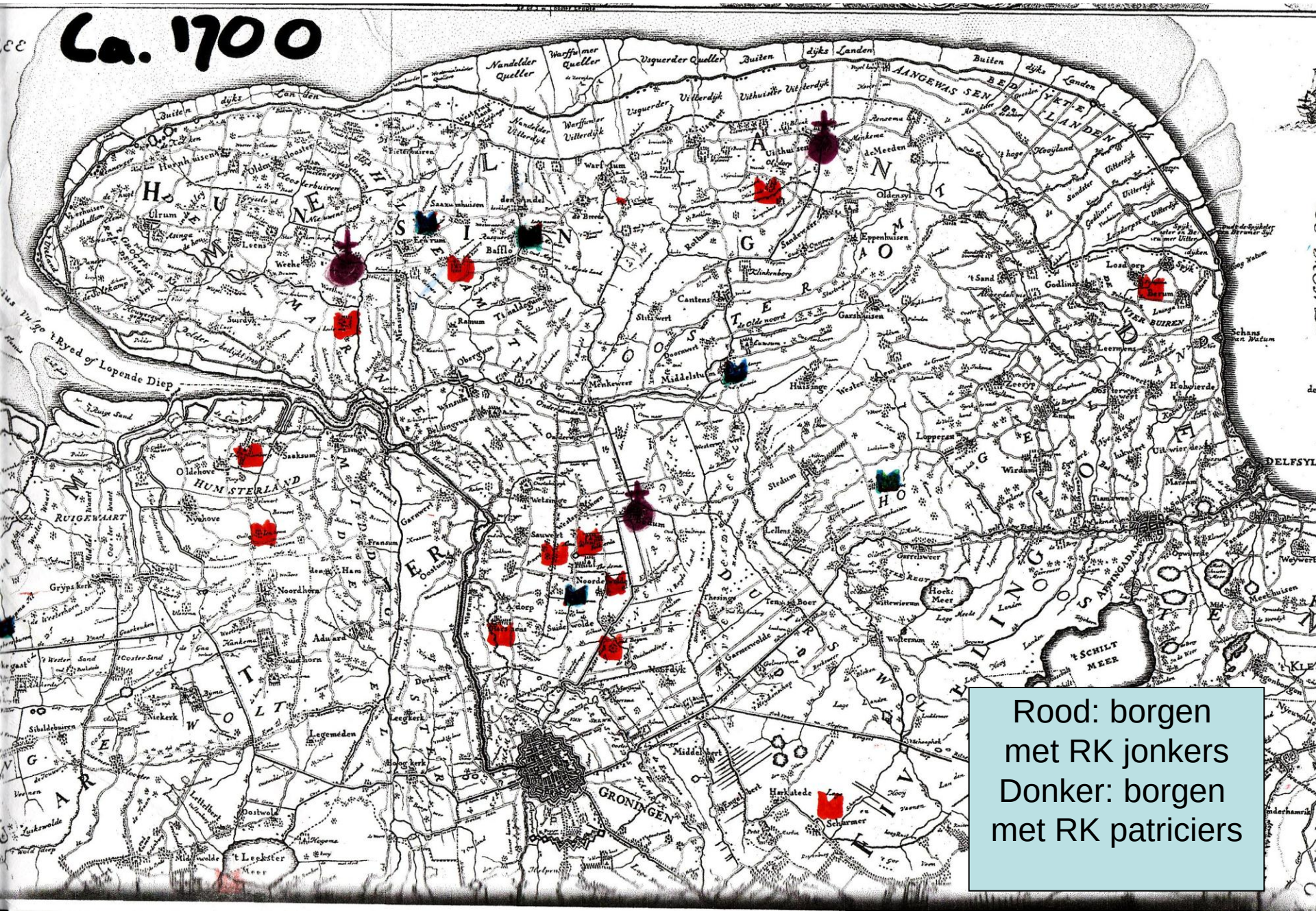
Ca. 1700
Rood: borgen
met RK jonkers
Donker: borgen
met RK patriciers

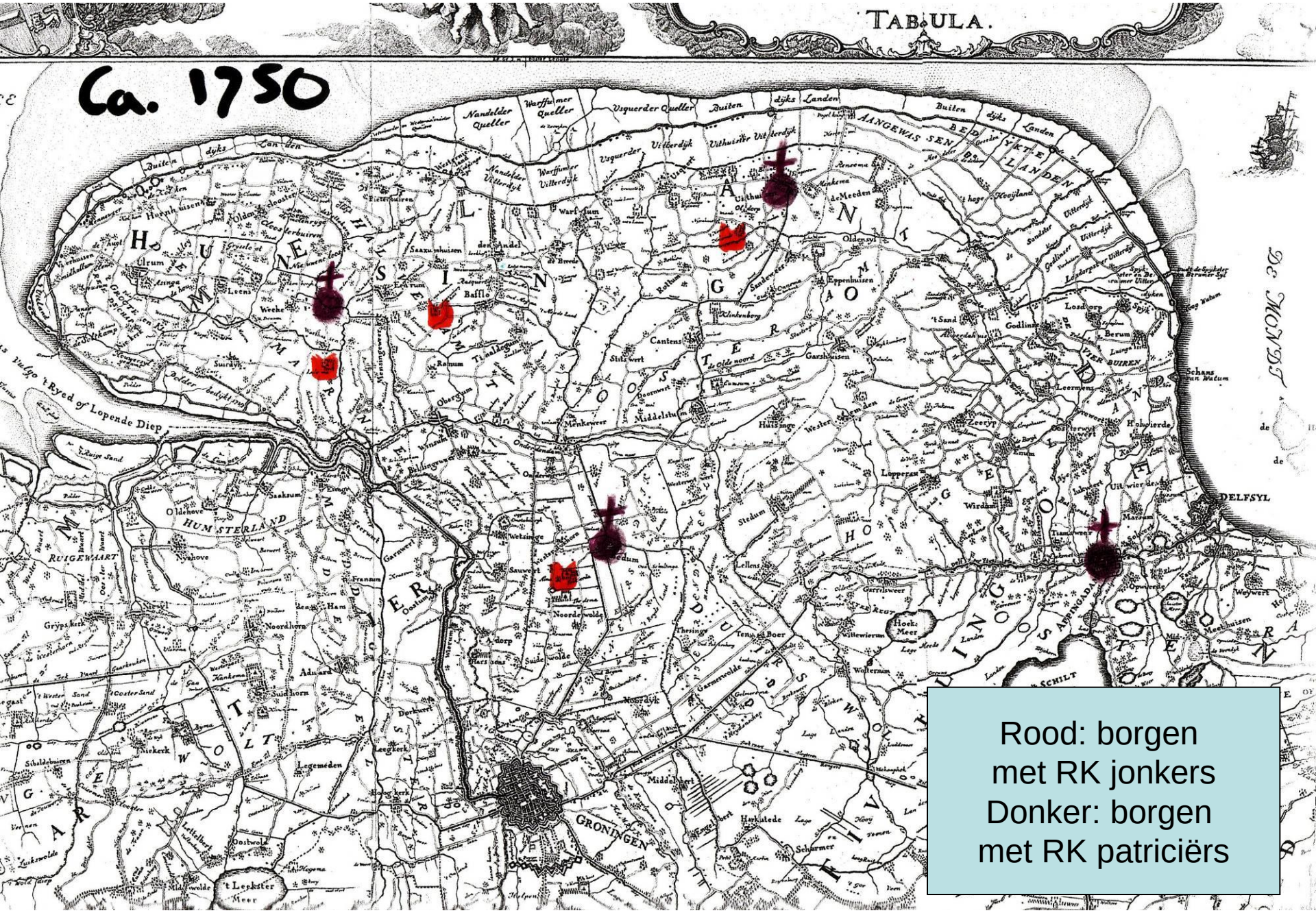
Ca. 1750
TABULA.
Rood: borgen
met RK jonkers
Donker: borgen
met RK patriciërs

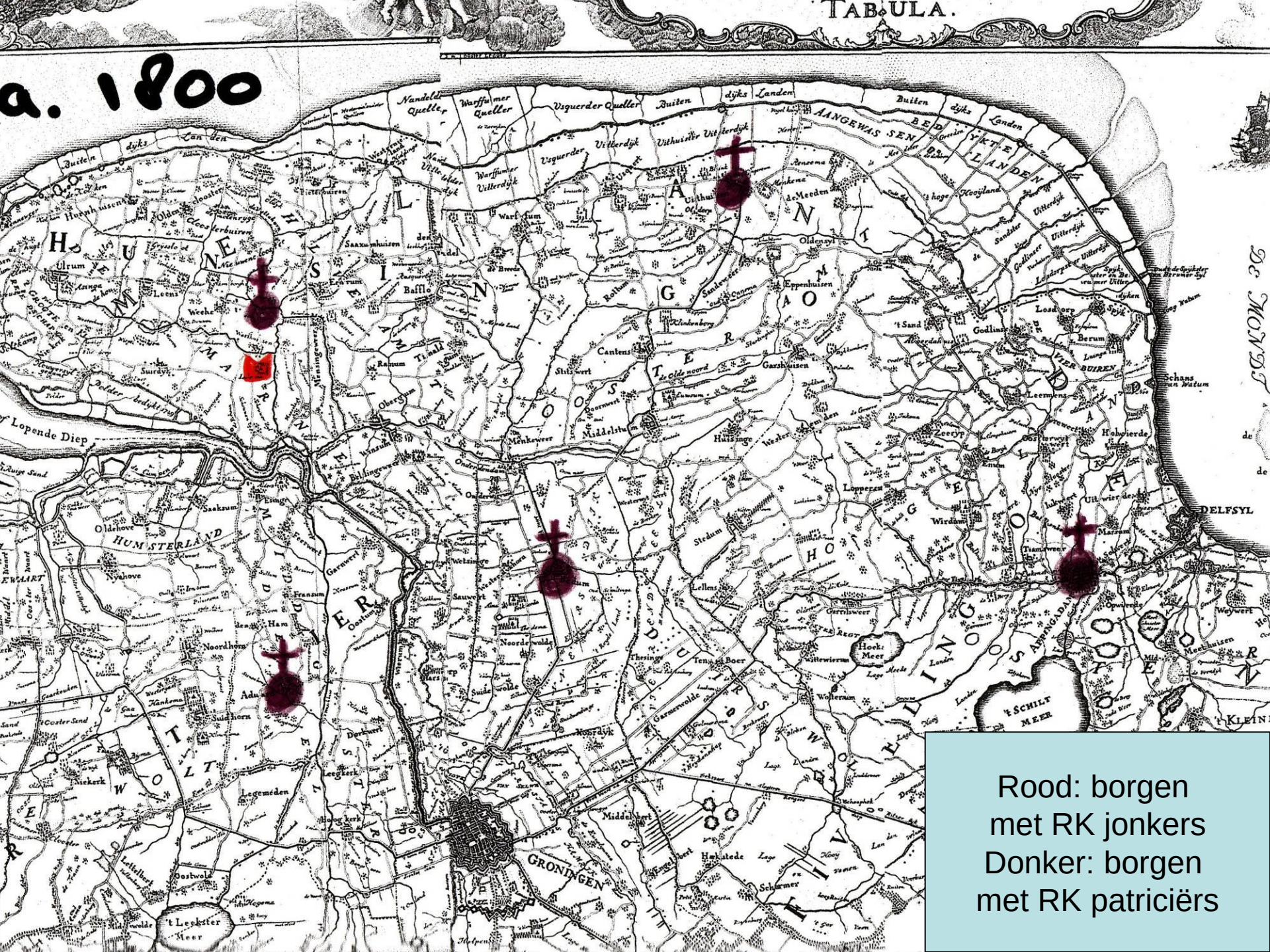
a. 1800
TABULA.
Lopende Diep
GRONINGEN
DELFSYL
HUMSTERLAND
Rood: borgen
met RK jonkers
Donker: borgen
met RK patriciërs

14 Borgen rond Bedum vanaf 1600
(volgens Formsma, Ommelander borgen)

Harssens	Harssensborg (ca. 1742 sloop)
Sauwerd	Onstaborg (ca. 1730 sloop)
Wetsinge	Onstaborg (1801 sloop)
Zuidwolde	Beyum (1738 sloop)
Noordwolde	Mensema (ca. 1730/1740 sloop)
	Thedema (ca. 1775 boerderij)
Bedum	Alma (ca. 1700 boerderij)
	oud Folkerda (ca. 1715 boerderij)
	nieuw Folkerda (ca. 1799 sloop)
	Schultinga (ca. 1730 sloop)
Middelstum	Asinga (1744 sloop)
	Ewsum (1863 sloop)
	Mentheda (ca. 1738 sloop)
Huizinge	Fraam (ca. 1738 sloop)

De borg te Harssens

- **Warmolt Hillebrandes** in 1604 geadeld door keizer Rudolf II. Koopt borg in 1598
- Zoon en opvolger **Peter Hillebrandes** huwt Houwelia Coenders
- Kleinzoon **Goffo Ivo Hillebrandes** x 1661 RK Everdina Catherina van Berum krijgt de borg in 1668

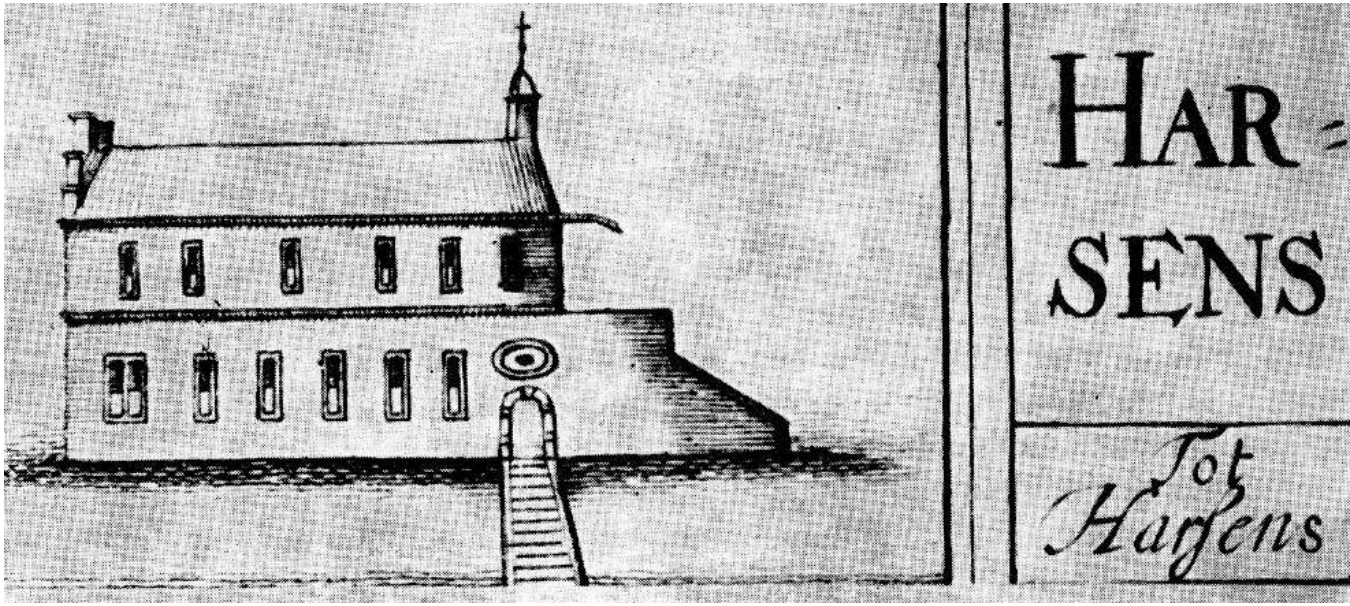

- Achterkleinzoon **Peter Warmolt Hillebrandes** +1713, woonde ongehuwd op Harssens met zus Anna Maria Hillebrandes.

De borg te Beyum

- Rond 1600 van **Harmen Sickinghe**, wiens dochter huwde met een RK jonker van Heerma.
- In 1618 vererfde het goed op zoon **Johan Sickinghe**, gehuwd met Catharina Henriques (RK?)
- Dochtertje Sibilla Sickinghe huwde met **Robert Molet**, heer van St. Martin en met een baron de **Minerba** (RK?)
- In 1663 koop door protestant Frederik Coenders van Helpen, gehuwd met een in Brussel geboren Spaanse gravin Marie J.F. Cabera d'Espinoza (RK)
- In 1691 verkoop aan de katholieke Goffo Ivo Hillebrandes op Harssensborg, voor ongehuwde zoon **Onno Hillebrandes** die er woonde tot zijn dood in 1734.
- In 1738 afbraak borg.

De Coendershof te Noordwolde

- **Pieter Coppen Hillebrandes** (jongere broer Goffo Ivo Hillebrandes) erfde in 1668 de Condershoff te Noordwolde (tot nu toe onbekend huis).
- Burgemeester **Albert Coenders** pachtte al rond 1550 landen bij de Coendershof van klooster Essen.
- Ca. 1590 woonden zoons Tammo en Lulof Coenders in Noordwolde in een huis ten noorden van de kosterij. **Tammo Coenders** kreeg het huis. Hij was hervormingsgezind en na 1594 burgemeester van de stad Groningen.
- Zoon **Frans Coenders** bewoonde rond 1609 de Coendershof. Hij was gehuwd met een meisje uit een katholieke tak van De Mepsche.
- Na dood zoon **Coppen Coenders** (1631), eigenaresse dan zuster Houwe Coenders, gehuwd met RK Peter Hillebrandes op Harssensborg

Gezicht op Noordwolde vanuit het zuiden. Tekening uit de 18e eeuw door een anonieme kunstenaar. *Collectie RHC Groninger Archieven.*

Acte uit 1590 waarin Tamme en Lulof Coenders huis en land te Noordwolde verdelen

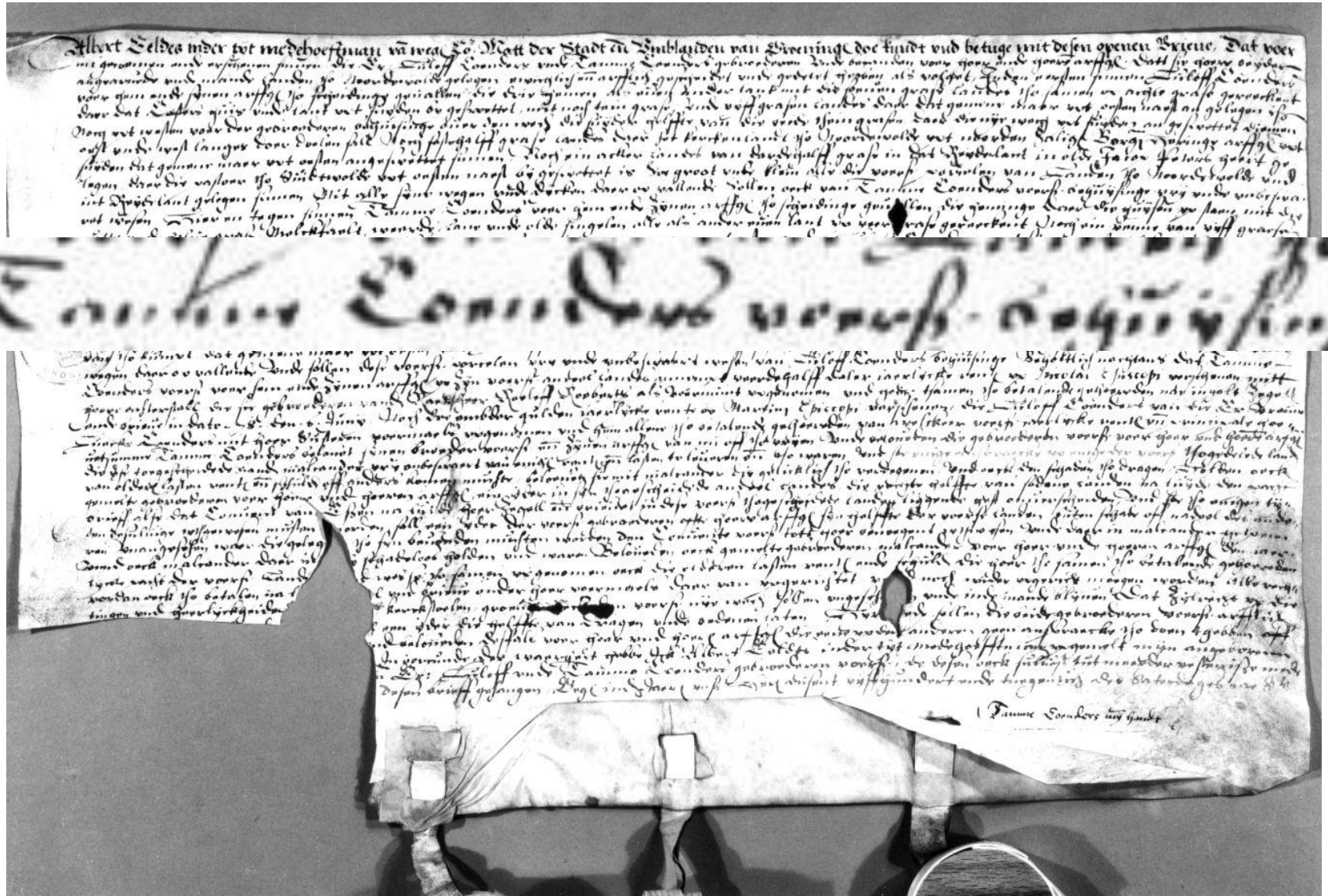

Waar lag de Coendershof?

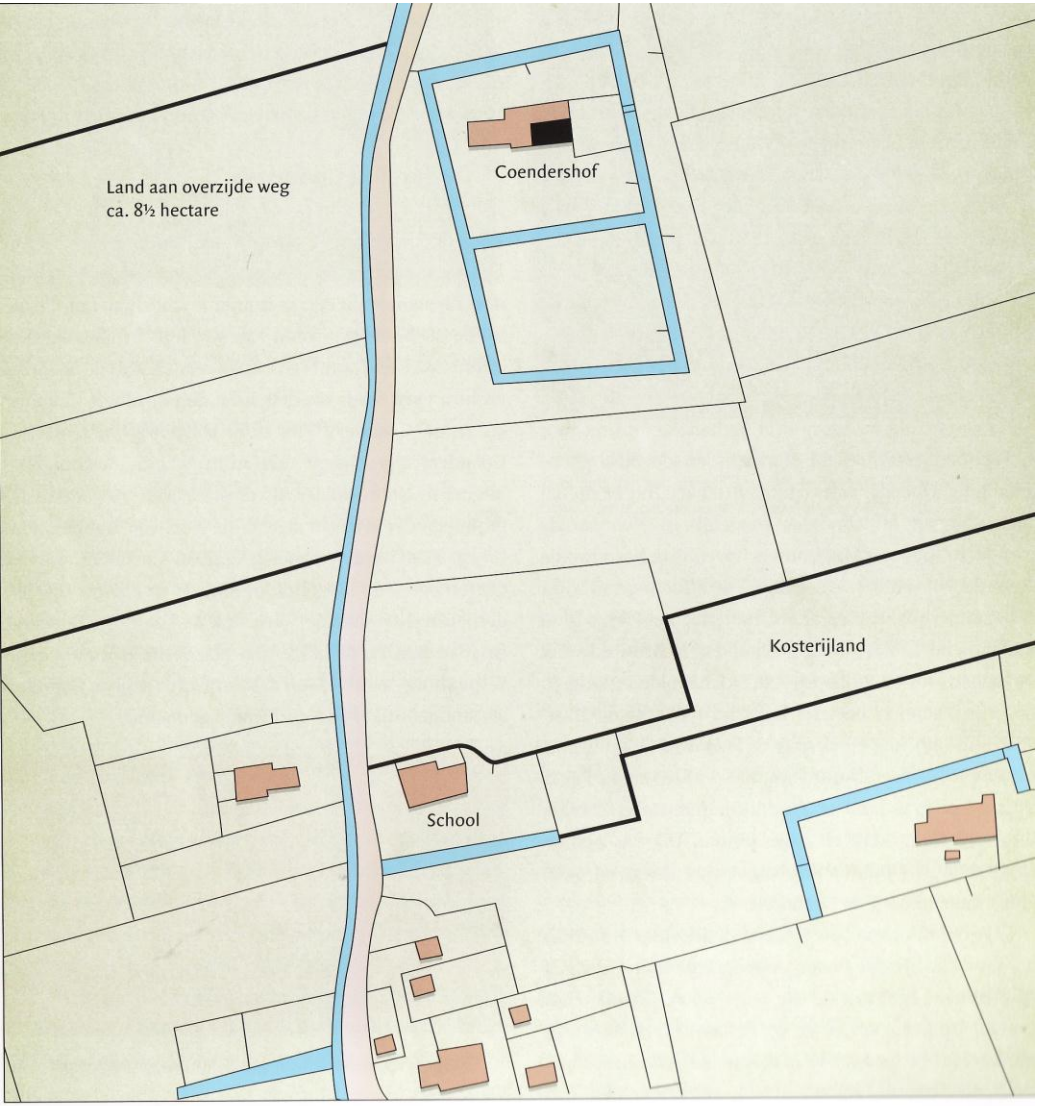

Tekening naar de kadasterkaart van 1832, met daarop aan de weg tussen Noordwolde en Bedum een gesloten vierkant grachtenstelsel, de vermoedelijke voormalige borgplaats. Nu staat hier de boerderij Noordwolderweg 10. *Tekening Richard Bos, Leeuwarden.*

Noordwolderweg 10, boerderij Veening

Het einde van de Coendershof

- **Peter Coppen Hillebrandes** huwde ca. 1700 met burgermeisje Hilje Gerrits. Financieel raakte hij aan lager wal rond 1710, en al zijn bezit kwam in handen van zijn neef Onno Hillebrandes op borg Beyum
- Enige dochter **Houwelia Hillebrandes** huwde in 1730 met protestantse luitenant Lucas van Kolenberg. Erfde in 1735 van haar neef Onno diverse boerderijen, waaronder de eerdere ouderlijke Coendershof

De kaart van Mortier ca. 1680:

Over-zicht van borgen en land-huizen

Het onbekende ‘Roebers’ te Adorp

- Op kaart 1680 raadselachtige vermelding van een huis Roebers (ook niet in Ommelander borgen)
- Mogelijk zelfde als het huis dat rond 1550 eveneens van burgemeester Albert Coenders was
- Rond 1630 woonde er heerschap **Jacob Robers** (ter Brugge) uit RK stedelijke regentenfamilie in Adorp
- Dochter Johanna Sophia huwt in 1647 jonker Nicolaas van der Hooch. Familie Robers is ook verwant aan adellijke familie Broersema
- Gedwongen verkoop van huis in 1650 met 50 gras, zoon (jonker?) **Harmen Robers ter Brugge** trachtte een aandeel te kopen, maar stierf. Zusters woonden in stad Groningen
- Misschien zelfde als de chique bewoning (zomerhuis?) rond 1750 van protestantse dr. Jan Wolbers van Menninga, procureur-generaal van de Hoge Justitiekamer, uit stedelijke regentenkringen (ook 1 gras kerkeland).
- Is dit de boerderij ‘het Boss’, in 1806 met bewoner Meindert Pieters (Bos): omvat ook 1 gras kerkeland. Echter in 1630 woonde naast Robers ene Jacob Cornelis in de Busch??

Waar lag ‘Roebers’?

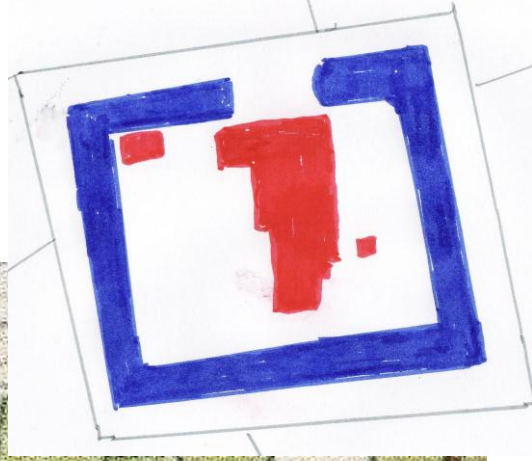

Mensema te Noordwolde

- Eigendom van de rijke RK stadsfamilies **Robers** en **Wilcken** (heerschappen, geen adel) van 1623 tot 1726, mogelijk deels dienende als zomerverblijf
- Rond 1725 verhuurd aan **Anna van Ewsum** weduwe Ludolf Luurt **Ripperda,** de stiefmoeder van de roemruchte hertog Johan Willem van Ripperda, onderkoning van Spanje, zij verhuisde daarna naar de Harssensborg (eerder van haar broer Remmert van Ewsum)

Thedema te Noordwolde

- Wordt eigenlijk de hele 17^{e} eeuw een heerd genoemd, komt echter wel op de kaarten voor als een landhuis of borg
- Rond 1600 eigendom van de RK burgemeesterfamilie Thedema.
- In 1630 woonde er de ongehuwde zoon jonker **Johan Thedema** (117 gras).
- Vererfde in 1638 op neef **Onno van Berum** gehuwd met **Teetke Jarges**
- Zoon Berend van Berum werd rond 1670 protestant, en vestigde zich overigens op de borg Luinga te Bierum
- Vanaf 1698 bewoond door protestantse adel, dan zeker een borg

Tot 1679 mogen Roomsen nog collator zijn van de NH kerk

- Noordwolde
  - Ca. 1650? Mogelijk RK collatoren: Egbertus Wilcken op Mensema, Onno van Berum op Thedema, Willem van Berum te Nietap, Peter Hillebrandes op Harssens & Coendershof en 2 collatoren religie onzeker: Ubbena en Clant **(kerkbank en koorhek)**
- Bedum
  - 1601: Johan Jarges (Folkerda?) collator **(kerkklok)**
  - 1640: Philippus van Wijtsma op Alma collator **(klokstoel kerk)**
- Westerdijkshorn
  - 1658: collatoren o.a. RK heerschappen (Egbert) Wilkens (op Mensema te Noordwolde) & Albert Veelker op Asinga te Middelstum **(kerkklok)**
- Onderwierum
  - 1622: Ludolf van Heerma op Holwinde & NN Jarges **(kerkklok)**

Borg Alma te Bedum

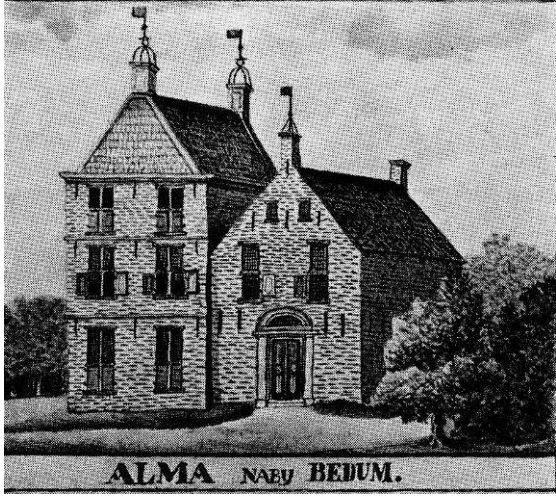

- Rond 1600 Teteke Ubbena weduwe van **Johan Jarges** (grafzerk)
- 1602 zoon jonker **Albert Jarges** gehuwd met Anna Grotthaus
- In 1626 huwde dochter Teteke Jarges met **Johan Lewe**. Zij hertrouwde in 1637 met Friese jonker **Philippus van Wijtsma** en bewoonde al die tijd de borg Alma.
- Enige dochter Van Wijtsma verhuisde naar Friesland
- Na dood, ca.1675 failliete boedel: verkoop aan een protestantse majoor.
- Tussen 1695 en 1700 nog van RK heer **Jacob Frans van Alkemade** en juffer Anna Maria van Berum (afkomstig van Thedema), daarna ombouw tot boerderij, waarop RK boer zich vestigde

Nieuw-Folkerda te Bedum

- Misschien ca. 1600 **Johan Jarges** gehuwd met Friese Maaike Solkema
- 1636 eigendom van de erven van Johan Jarges op Alma
- 1638 denkelijk van **Teteke Jarges**, gehuwd met Philippus van Wijtsma op Alma
- Vanaf 1658 woonde hier haar dochter uit 1e huwelijk Bijwe Lewe, gehuwd met de Drentse jonker **Reint van Munster**. Ze moeten echter verkopen in 1667
- In 1667 protestantse kapitein Hendrik van Steenhuisen

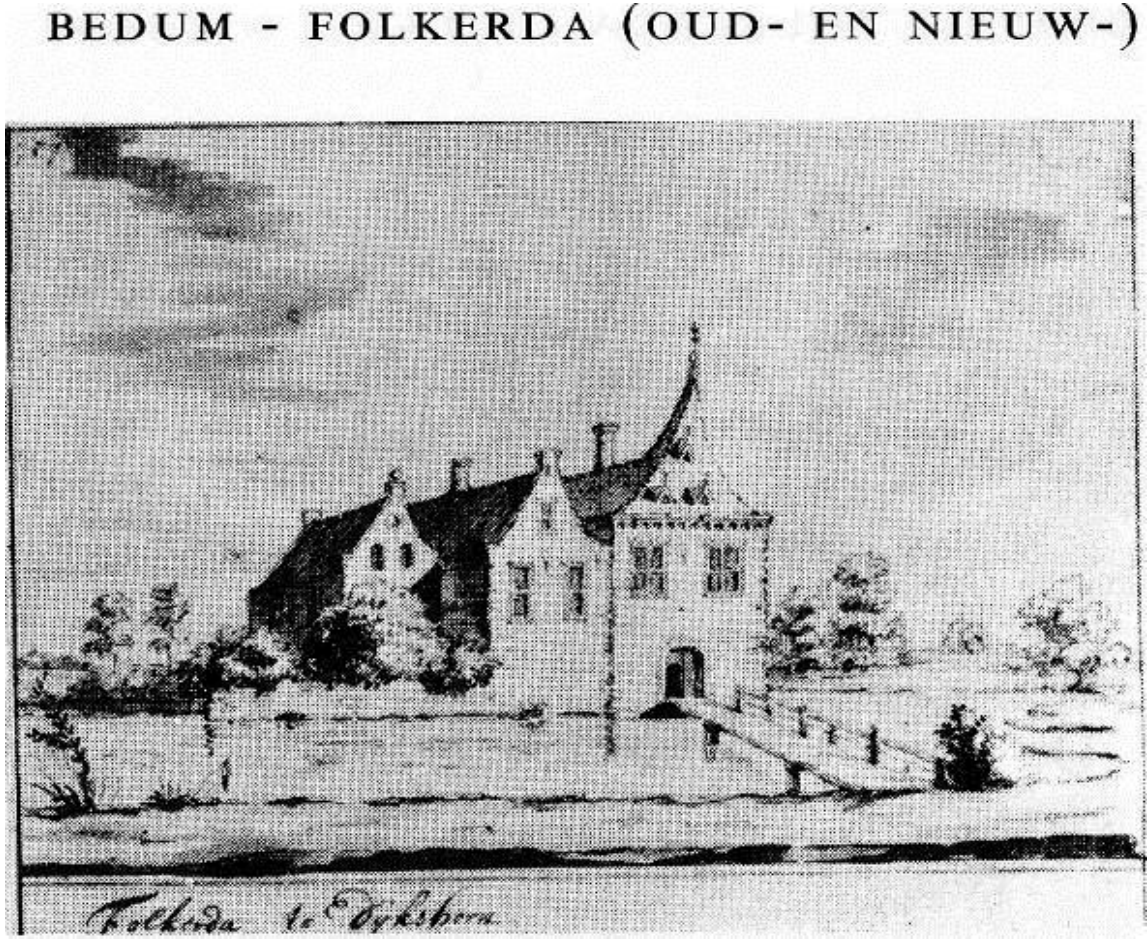

Oud- en Nieuw Folkerda

- Oud-Folkerda ca. 1690 eigendom van jonker **Johan Baptista Gramaije** (uit zuidelijke Nederlanden) en Ave Maria Clant, eerder wonende in de stad Groningen
- Dochter Theodora Maria Gramaye huwt in 1701 **Steven van Goltstein**. Ze woonden eerst te Venlo (Limburg), maar vestigden zich later in Bedum op oud-Folkerda
- Zoon **Joost Jan van Goltstein** gehuwd in 1728 met Geertruid Jueta Clant verwierf ook de borg Nieuw Folkerda, waar ze gingen wonen tot zijn dood in 1783. Oud Folkerda werd een boerderij
- Begin jaren 70 vestigde er zich vanuit Holwinde zoon **Steven Adolf van Goltstein** (overleden 1779). Diens kinderen verlaten allen Groningen: o.a. jonkheer Joost Jan van Goltstein woonde in **oud-Zevenaar (huize Mathena)**

Het einde van Nieuw-Folkerda

- Dochter Maria Theodora van Goltstein ging ca 1783 hier wonen met haar man **Jan Agidius van Voorst**. Ze woonden eerder te Didam (Gelderland). In 1796 vertrok ze als weduwe naar haar dochter op **kasteel Baarlo (Limburg)**

- Nieuw-Folkerda in 1799 op afbraak verkocht

- NB: In Bedum woonde eind 18^{e} eeuw ook de ongehuwde Friese freule **Charlotte Catherina Clant**, een halve nicht van de vader van Maria Theodora van Goltstein. Zij overleed in 1794, erg rijk was ze niet.

De van Heerma's rond Bedum

- Jonker **Tjaart van Heerma** op Holwinde laat in 1685 een kind dopen door de RK priester van de statie Bedum: een Franciscaan
- Zoon **Ludolf Herman van Heerma** huwde in 1685 te Westerdijkshorn met juffer Walburga Antonia van Goltstein (uit Gelderland): kinderen gedoopt RK statie Bedum 1687-1696
- Halfbroer kapitein **Otto Carel van Heerma** laat in 1715 een kind dopen door de RK priester te Bedum
- In 1721 gebruikte een **jonker Heerma** 15 ½ gras eigen land te Westerdijkshorn, ook verhuurde hij nog 40 gras. Bovendien had Johannes Dominicus van Heerma op Holwinde toen 19 gras in gebruik te Bedum.
- In 1745 huwde kleinzoon **Ludolf Herman Jozeph van Heerma** in Bedum. in 1746 kind gedoopt statie Bedum, verhuisde ca. 1747 naar **kasteel Poelwijk te Oud-Zevenaar**, later te Roermond (in 1764 adellijk raadsheer hof van Gelre en Zutphen in zuidelijke Neder-landen)

Een buitenplaats bij Westerdijkshorn?

- Conclusie: Mogelijk hadden de Van Heerma's rond 1700 een verblijf of buitenplaatsje bij Westerdijkshorn, waarbij ze ook enig land zelf uitbaatten. Nader onderzoek moet dit uitwijzen.
- Speculatief: gaat het Van Heerma bezit in Westerdijkshorn & Bedum misschien terug op de familie Jarges. Tjaart van Heerma huwde in 1652 met Anna Jarges, dochter van Harmen Jarges en Roeleffien Clant, achterkleindochter van Albert Jarges en Teteke Alma
- ?? In 1587 is te Westerdijkshorn sprake van "een venne gelegen bij de Luchtenborch"

RK borgen te Middelstum

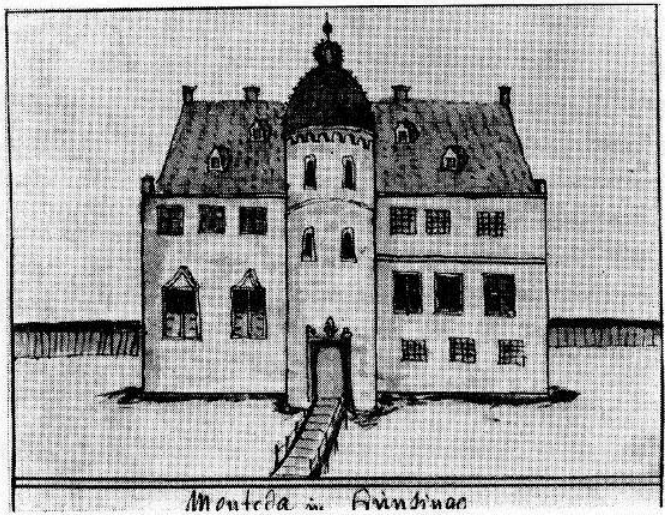

- Ewsum te Middelstum 1610-1616: **Ripperda**
- Mentheda te Middelstum 1594-1649: heerschap Veelker
- Asinga te Middelstum 1596-1627, 1649-1732: D'Embda, **Jarges** en heerschap Veelker ca. 1695 kapitein Albertus Wegewaarts Oudoom is gieter kerkklok van Adorp

(RK huiskapel in poortgebouw anno 1611)

- Bedum zou kunnen dienen als een redelijke case voor het idee dat katholieke jonkers aan de basis van de katholieke staties staan. Inderdaad vinden we in Bedum doorlopend **vanaf het begin van de 17e eeuw katholieke jonkers**.

- Echter we moeten het dan dus niet zoals de oude literatuur hebben over de families Gramaye en Van Goltstein. Nee als die bescherming gegeven is, dan gebeurde dat door de familie **Jarges**, en door hun opvolger de Friese jonker **Van Wijtsma**.

- Vermoedelijk echter is dat toch een wat al te gemakkelijke conclusie. Met twee katholieke borgen Alma en Nieuw-Folkerda zou je toch eigenlijk wel een groter behoud van het papendom verwachten. En ook **waarom vinden we toch maar zo weinig katholieken** in Adorp-Harssens, terwijl daar de RK adellijke familie Hillebrandes van Harssens heel lang prominent aanwezig was?

Adellijke families rond 1600 in Groningen e.o. die ten dele RK zijn gebleven

• Aldringa	Uitgestorven 2e helft 17e eeuw
• Van Berum	Uitgestorven 1723, deels prot. en later uitgestorven
• Broersema	Uitgestorven eind 17e eeuw
• Van Diest	Uitgestorven 1728
• Eelts	Uitgestorven, deels protestants geworden
• Van Ewsum (eerst Dr.)	Uitgestorven, laatste naar Friesland
• Froma	Uitgestorven 2e helft 17e eeuw
• Hillebrandes	Uitgestorven, laatste dochter protestants nageslacht
• ten Holte	Uitgestorven, deels protestants geworden
• Jarges	Uitgestorven ca. 1730
• Clant	Uitgestorven, deels naar Friesland en elders
• Coninck	Kennelijk uitgestorven 2e helft 17e eeuw
• Lewe	Uitgestorven 2e helft 17e eeuw, deels prot. geworden
• De Mepsche	Uitgestorven ca. 1720
• Ompteda	Protestants geworden, later uitgestorven
• Panser	Uitgestorven 1625
• Sickinghe	Protestants geworden
• Sissinck	Uitgestorven 1738
• Thedema	Uitgestorven 1e helft 17e eeuw
• Ubbena (vnl. in Drenthe)	Deels protestants geworden, later uitgestorven
• Ulger	Protestants geworden kennelijk
• Wiffringe	Uitgestorven 1727

Nieuwe RK adellijke families (alleen mannen)

• Van Aggema (uit Friesland)	uitgestorven ca. 1690
• Van Alckemada (uit Holland)	uitgestorven 1697
• Van Asbeck (uit Duitsland)	naar Friesland
• Van der Borck (uit Utrecht)	uitgestorven begin 18e eeuw
• Dobbius (?uit Holland)	uitgestorven eind 17e eeuw
• Entens (bekeerd via vrouw)	uitgestorven 1716
• Van Goltstein (uit Limburg)	vertrokken 2e helft 18e eeuw
• Gramaye (uit Limburg)	uitgestorven 1e helft 18e eeuw
• Van Heerma (ca 1600 uit Friesland)	naar o.a. Gelderland en Limburg
• Van der Hooch (?uit Holland)	denkelijk uitgestorven ca. 1680
• Van Lissebon (bekeerd via vrouw)	uitgestorven ca. 1730
• Van Munster (uit Drenthe)	onbekend
• Van Oldenneel (uit Overijssel)	vertrokken 2e helft 18 eeuw
• Ripperda (bekeerd via vrouw)	uitgestorven 1766
• Van Wijtsma (uit Friesland)	denkelijk uitgestorven ca. 1700
• Van Voorst (uit Gelderland)	naar Gelderland eind 18e eeuw

Tabel 1. Nageslacht (gehuwd of ouder geworden dan 25 jaar) van gehuwde mannelijke jonkers in Groningen en Noord-Drenthe, RK gezinnen gevormd 1630-1779 (aantallen)

	Aantal man-nen	Gemiddeld aantal volwas. kinderen	Gehuwde kinder. in Gron. + Dren.	Vertrokken gehuwde kinderen	Ongehuwd gebleven kinderen
1630-1679	35	2,4	45	10	30
1679-1729	18	1,2	7	9	6
1730-1779	5	2,0	2	8	0
Totaal 1630-1779	58	2,0	54	27	36

NB: uitgegaan is van de eerste huwelijksdatum

Tabel 2. Nageslacht (gehuwd of ouder geworden dan 25 jaar) van gehuwde mannelijke jonkers in Groningen en Noord-Drenthe, RK gezinnen gevormd 1630-1779 (procenten)

	Aantal Mannen	Gehuwde kinderen in Gron. en Drenthe	Vertrokken gehuwde kinderen	Ongehuwd gebleven kinderen
1630-1679	35	53%	12%	35%
1679-1729	18	32%	41%	27%
1730-1779	5	20%	80%	0
Totaal 1630-1779	58	46%	23%	31%

NB: uitgegaan is van de eerste huwelijksdatum

- Het aantal kinderen dat de volwassen leeftijd bereikte was gemiddeld onvoldoende om het aantal edellieden op peil te houden, vooral na 1680
- Een groot aantal edellieden bleef ongehuwd, zowel mannen als vrouwen, vooral die geboren tussen 1630 en 1730.
- Een steeds groter deel van de RK edellieden vertrok naar elders, mede omdat er voor de RK adel in Groningen weinig perspectief was door uitsluiting uit allerlei functies.

De positie van de Rooms-Katholieken in Groningen 1594-1795

- In 1594 verliezen de RK hun politieke functies (stadsbestuur e.d.)
- In 1594 verbod op RK missen
- In de jaren na 1594 verliezen de RK langzamerhand ook hun ambtelijke functies (stadsrentmeester, redger)
- Militaire posities na 1594 door RK alleen buiten Republiek
- Kort na 1620 worden de RK niet meer toegelaten tot de Ommelander landdag
- Rond 1660 worden RK edellieden weer officier in het leger van de Republiek
- Vanaf 1679 mogen RK hun collatierechten niet meer uitoefenen (kerkvoogd, benoeming predikant en schoolmeester)
- Vanaf 1685 mogen RK hun heerlijke rechten niet meer uitoefenen. Geen redgers meer benoemen en geen zijlvest meer zijn (daarvoor o.a. Wigbolt Ripperda en Johan Willem van Diest)
- Eind 17^{e} eeuw einde feitelijke vervolging RK priesters
- 1731 toestaan tamelijk openlijke RK kerken
- 1796 gelijkschakeling godsdiensten

Groningse RK adellijke militairen

- Jan Clant (*c1600), vaandrig in Spaanse dienst (sneuv. Palts)
- Gerhard Clant (*c1600), vaandrig in Spaanse dienst (sneuv. Palts)
- Herman van Heerma (x1653), luitenant-kolonel in Spaanse dienst
- Wigbolt Ripperda, luitenant sedert ca. 1660
- Luirt Ripperda, luitenant sedert 1665 (opvolger vader Wigbolt)
- Michiel Johan Broersema (*ca1640), luitenant
- **Ludolf Luurt Ripperda (x1676), brigadier en kolonel in dienst Republiek (commandant Namen)**
- Frans Willem Ripperda, ritmeester in dienst Republiek sedert 1665
- Sweer Clant (x1680), luitenant
- Lolle van Ockinga (x1689), luitenant
- Francois Philibert, baron van Spangen (x1695), kapitein
- **Remmert van Ewsum (*ca. 1670), ritmeester in dienst Republiek**
- Willem van Ewsum (x1704), luitenant-kolonel in dienst Republiek
- Onno van Ewsum (x1711), majoor in dienst Republiek
- Otto Carel van Heerma (xc1712), kapitein in dienst Republiek
- Tjaart Willem van Heerma (x1720), kapitein in dienst Republiek
- Johannes van Heerma (*1692), kapitein in dienst Republiek (elders)
- Adolf Gerard van Heerma (*1722), kolonel in dienst Republiek
- Jan Agidius van Voorst (x1749), luitenant

Conclusies

- Een substantieel deel van de adel was tot het eind van de 17^{e} eeuw katholiek. Hun aantal nam in de periode 1700-1750 zeer snel af.
- Deze Roomse edelen stonden niet echt aan de oorsprong van de overlevende katholieke gemeenschappen in de Ommelanden. Hun invloed lijkt zeker in de 1^{e} helft van de 17^{e} eeuw betrekkelijk marginaal te zijn geweest
- De RK adel verdween zeer snel als bevolkingsgroep doordat:
  - 1. hun kindertal onvoldoende was.
  - 2. zo'n 30% van de volwassenen ongehuwd bleef.
  - 3. er nogal wat edellieden vanaf 1680 naar elders vertrokken.